

Centrum Badania Opinii Społecznej

ul. ŻURAWIA 4 skr. pt. 24

00-955 WARSZAWA 15

SEKRETARIAT: 28-37-04; 29-35-69
ZESPÓŁ REALIZACJI BADAŃ: 40-56-41

Telefon dyżurny: 21-34-34
Telex: 816-436

BDF/330/27/88

JAK MINAŁ ROK 1988?

Komunikat z badań

Grudzień 1988 r.

Tegoroczne badanie CBOS z cyklu "Jak minął rok 1988?" w większym niż zazwyczaj stopniu dotyczyło codzienności przeciętnego Polaka. Prosiliśmy respondentów o ocenę mijającego roku w wymiarze spraw osobistych, rodzinnych, zakładu pracy, kraju i świata, a także o ocenę własnego samopoczucia. Pytaliśmy ich również o niektóre zachowania i zwyczaje konsumpcyjne. To bowiem, jak żyje człowiek na co dzień, jakie ma możliwości zaspokajania swoich potrzeb, w dużej mierze określa jego stosunek do spraw natury ogólnej - społecznych i politycznych. Determinuje też jego zaangażowanie i aktywność w sferze działalności gospodarczej kraju.

1. Ogólne oceny mijającego roku

W sferze życia osobistego i rodzinnego rok 1988 oceniono podobnie jak rok poprzedni. Dla kraju był on, zdaniem respondentów, zdecydowanie gorszy: prawie dwukrotnie wzrósł odsetek ocen negatywnych kosztem pozytywnych, a także średnich (tab.1). W skali świata mijający rok oceniło pozytywnie 50,3% badanych, o 20% więcej w stosunku do roku 1987. Analizując oceny z trzech ostatnich lat, można dostrzec wyraźnie przeciwstawne tendencje: w wymiarach świata sprawy mają się coraz lepiej, w wymiarach kraju - coraz gorzej.

O ile dla nastrojów dominujących pod koniec 1986 roku właściwe było określenie "nie jest dobrze, ale oby nie było gorzej", pod koniec roku 1987 - "jest źle, będzie jeszcze gorzej"¹, to w końcu 1988 roku odpowiednio byłoby następujące: "świat poszedł naprzód, my zostaliśmy w tyle; jedyna nadzieja w nowym rządzie, jeśli rzeczywiście zrealizuje to, co obiecał". Nadzieję tę można wyczytać z prognoz roku następnego, znacznie bardziej optymistycznych niż w roku 1987 (tab.2). Towarzyszą jej jednak ogromne wątpliwości co do szans na rzeczywiste, a nie pozorne zmiany w życiu społecznym, gospodarczym i politycznym.

---

¹ Patrz opracowanie: Jak minął rok? CBOS grudzień 1987 r.

Tabela I

w procentach

Ocena roku	Badani oceniający rok w wymiarze spraw:																	
	osobistych				rodzinnych				zakładu pracy ^{a)}				kraju				świata	
	XI -88	XI -87	VIII -86	XI -88	XI -87	VIII -86	XI -88	XI -87	XI -88	VIII -86	XI -88	XI -87	XI -88	VIII -86	XI -88	XI -87	VIII -86	
Pozytywna	46,0	48,8	50,2	41,9	45,3	49,1	37,3	40,0	42,0	11,6	24,2	26,2	50,3	30,0	14,0			
Ani dobra, ani zła	33,2	33,2	31,5	41,2	40,3	38,0	36,8	35,7	39,0	33,4	41,6	47,6	28,9	37,5	39,6			
Negatywna	20,6	17,3	17,5	16,2	13,1	12,0	16,4	15,4	15,6	49,5	26,3	20,4	7,1	16,6	36,9			
Brak oceny	0,2	0,7	0,5	0,7	1,1	0,8	9,5	7,0	3,4	5,5	7,7	5,5	13,7	16,9	9,1			

a) Dotyczy tylko pracujących zawodowo.

Tabela 2

w procentach

Prognoza roku następnego	Respondenci według terminów badań		
	XI '88	XI '87	VII '86
Lepszy	32,7	17,4	24,9
Taki sam	27,9	19,6	41,9
Gorszy	19,9	47,5	17,4
Brak prognozy	19,5	15,4	13,5

Wzrost zapotrzebowania na zmiany jest wyraźnie widoczny w ewolucji ocen systemu władzy w Polsce w okresie marzec '87 - grudzień '88 (tab.3). Odsetek uznających za konieczne wprowadzenie w istniejącym w Polsce systemie władzy dużych, a nawet zasadniczych zmian wzrósł w tym czasie o 20 (z 42,5 do 62,2). Przy obecnym poziomie niezadowolenia społecznego z warunków życia zapotrzebowanie na zmiany o charakterze konfrontacyjnym jest niewielkie (około 10%). Przeważająca część społeczeństwa pragnie wprowadzenia zmian przez osiągnięcie porozumienia społecznego i demokratyzację życia. Wprawdzie dostrzega się postęp w demokratyzacji życia, jednak zdaniem połowy badanych (49,6%) jest on ciągle jeszcze niezadowalający. W porównaniu z rokiem ubiegłym opinie w tej sprawie są wyraźniej skryształizowane (tab.4).

Tabela 3

w procentach

Ocena systemu władzy w Polsce	Respondenci według terminów badań		
	III '87	V '87	XII '88
istniejący w Polsce system władzy:			
- jest dobry, nie wymaga zmian	8,0	9,1	3,6
- jest w zasadzie dobry, choć potrzebne są pewne zmiany	45,7	46,8	26,2
- wykazuje wiele nieprawidłowości, konieczne są duże zmiany	35,0	18,8	43,1
- jest zły, byłoby korzystne, gdyby go całkowicie zmienić	7,5	13,8	19,1
Brak opinii	3,8	11,5	8,1

Tabela 4

w procentach

Stopień zadowolenia z postępu demokratyzacji w Polsce	Respondenci według terminów badań	
	XI '87	XI '88
Bardzo zadowoleni	2,6	3,4
Raczej zadowoleni	35,2	44,8
Raczej niezadowoleni	26,3	36,9
Zupełnie niezadowoleni	9,4	12,7
Brak opinii	26,5	2,3 ^{a)}
a) W tym 0,5% odmowa odpowiedzi.		

Respondenci domagają się, aby władze były kompetentne i konsekwentne w swym działaniu. Wolą być dobrze rządzeni (74,3% badanych) niż uczestniczyć w rządzeniu (16,3%). Są też przekonani, że inni myślą podobnie na ten temat. Tymczasem obecnie "wszystkie ważne sprawy kraju są w dobrych rękach" tylko w ocenie 16,1% badanych, 43,9% zaś uważa, że "nikt nie panuje nad rozwojem sytuacji w kraju" (39,8% nie ma na ten temat opinii). Poczucie chaosu w kraju znajduje odbicie w gorszych niż w roku ubiegłym ocenach sytuacji gospodarczej i politycznej (tab.5).

Tabela 5

w procentach

Ocena stanu obecnego	Sytuacja			
	polityczna		gospodarcza	
	1988	1987	1988	1987
Pozytywna	16,1	35,6	2,0	6,0
Ani dobra, ani zła	37,4	38,4	12,1	23,8
Negatywna	39,3	18,4	84,2	68,5
Brak oceny	7,2	7,6	1,7	1,7

W prognozach kierunku zmian sytuacji politycznej i gospodarczej kraju w okresie najbliższych dwóch lat widoczny jest wzrost nadziei na poprawę (tab.6). Wiąże się to niewątpliwie ze zmianą rządu i programem jego działania oraz osobistymi deklaracjami premiera Rakowskiego, a także z ideą rozmów "okrągłego stołu" i próbami porozumienia z opozycją.

Tabela 6

w procentach

Kierunek zmian w okresie najbliższych dwóch lat	Sytuacja			
	polityczna		gospodarcza	
	1988	1987	1988	1987
Poprawa	32,2	22,0	35,2	23,0
Stagnacja	37,3	43,1	21,5	19,0
Pogorszenie	12,7	19,9	26,4	45,4
Brak zdania	17,8	15,0	16,9	12,6

Dymisję rządu i utworzenie nowego gabinetu, w którego skład weszło wielu fachowców, uznano za zdecydowanie najważniejsze - dystansujące wszystkie inne - wydarzenie roku (44% wskazań). W pamięci ludzi utkwiły także strajki na Wybrzeżu i na Śląsku (17,1% wskazań). Inne ważne wydarzenia roku 1988 to wizyta M.Gorbaczowa (12,3%) i M.Thatcher w Polsce (8,7%), a ze spraw światowych - spotkanie Reagan - Gorbaczow (7,5%). Wreszcie częściej niż w roku ubiegłym jako coś, co szczególnie utkwiło w pamięci w mijającym roku, respondenci wymieniali inflację, drożyznę, ciągły wzrost cen (10,2% wskazań wobec 6,5% w roku 1987). Jest to wyraźny symptom utrzymywania się napięcia spowodowanego problemami bytowymi. Poza zdrowiem (16,1% wskazań) to właśnie trudna sytuacja materialna, brak pieniędzy (11,0%), kłopoty z zakupem podstawowych artykułów (16,9%) oraz ciągły wzrost cen, inflacja (8,9%) były głównymi przyczynami niezadowolenia.

Powody do zadowolenia w mijającym roku były takie same jak w roku ubiegłym: sukcesy dzieci (10,4% wskazań), życie osobiste i rodzinne (9,9%), zdrowie (8,2%), ciekawa praca i sukcesy zawodowe (5,6%), a także otrzymanie mieszkania (5%) i zakup mebli lub innych dóbr trwałego użytku (5%). Zwraca tu uwagę nadawanie wyjazdom zagranicznym (10,0%) podobnej rangi jak życiu rodzinnemu. Dla wielu ludzi stają się one szansą na poprawę sytuacji materialnej.

Znaczna część (21,5%) respondentów uznała, że rok 1988 nie przyniósł im specjalnych powodów do zadowolenia.

2. Oceny warunków życia i stopnia zaspokojenia potrzeb

Życie codzienne Polaków to "ciągła gonitwa i szarpanina" (70,7%). Jest ono także "nudne i przygnębiające" (60,1%). Jako "spokojne i wygodne" oraz "wystarczająco barwne i ciekawe" określiło je odpowiednio 18,6 i 24,9% badanych. Dominującymi uczuciami w mijającym roku było zdenerwowanie i rozdrażnienie - 72% doznało takich stanów psychicznych często (w tym 20,4% bardzo często), a także zniechęcenie i znużenie - odczuwało je często 54,5%. Zadowolenie z faktu, że coś się w życiu powiodło, przeżywało znacznie rzadziej (31,7%).

Mimo trudności życia codziennego stany depresji należały raczej do rzadkości - 65,7% popadało w nie rzadko lub wcale. Mocne więzi rodzinne i świadczenie sobie wzajemnie pomocy w trudnych sytuacjach powodują, że ludzie nie czują się na ogół bezradni i samotni (68,7%).

Ogólne warunki życia w Polsce oceniono gorzej niż rok temu, podobnie jak zaopatrzenie rynku, zwłaszcza w artykuły przemysłowe (tab.7). Niedobór tych artykułów i zły stan ekologiczny kraju to najgorzej oceniane dziedziny życia społecznego (tab. 8).

Tabela 7

w procentach

Ocena	Zaopatrzenie w artykuły spożywcze		Zaopatrzenie w artykuły przemysłowe		Warunki życia ludzi w Polsce	
	1987	1988	1987	1988	1987	1988
Pozytywna	21,4	11,8	5,2	2,1	7,0	5,8
Ani dobra, ani zła	34,1	23,8	18,2	9,7	35,1	26,0
Negatywna	44,1	64,0	75,5	87,6	54,6	64,6
Brak oceny	0,4	0,4	1,1	0,6	3,3	3,6

Oceny własnej sytuacji materialnej są identyczne jak w końcu 1987 roku (dane w procentach):

	<u>1987 r.</u>	<u>1988 r.</u>
bardzo zła, zła, raczej zła	36,2	36,7
średnia, przeciętna	48,3	47,9
dość dobra, dobra, bardzo dobra	15,5	15,4

Tabela 8

w procentach

Ocena	Oceniane dziedziny życia społecznego											
	zaopatrzenie w artykuły		organizacja i porządek w zakładach pracy	dyscyplina i wykorzystanie czasu pracy	warunki życia ludzi w Polsce	przestrzeganie zasady "jaka praca, taka płaca"	funkcjonowanie służby zdrowia	dostępność do placówek kultury	sposób obsługi ludzi w urzędach	polityka wobec rolnictwa	praca MO	ochrona środowiska
	przemysłowe	spożywcze										
Pozytywna	2,1	11,8	9,9	12,3	5,8	5,8	20,6	38,8	13,7	19,6	28,9	4,2
Ani dobra, ani zła	9,7	23,8	19,8	14,6	26,0	10,8	25,0	20,8	21,3	17,2	25,5	6,4
Negatywna	87,6	64,0	50,9	57,8	64,6	69,7	50,6	29,8	58,1	47,8	27,5	81,4
Brak oceny	0,6	0,4	19,4	15,3	3,6	13,7	3,8	10,6	6,9	15,4	18,1	8,0

Nadal utrzymuje się ponad dwukrotna przewaga ocen negatywnych nad pozytywnymi. Większość rodzin (62,9%), gospodarując swoim dochodem bardzo oszczędnie, może zaspokoić podstawowe potrzeby; 24,6% jest zagrożonych ubóstwem, gdyż pieniędzy starcza im jedynie na najtańsze jedzenie i ubranie; 9,2% żyje, według własnej oceny, w biedzie - pieniędzy nie wystarcza im na zakup odzieży i żywności. Kłopotów finansowych nie odczuwa zaledwie 3,1% respondentów. O napięciu budżetów domowych świadczy fakt, iż kupując żywność połowa badanych (50,4%) poszukuje tańszych artykułów. W najlepsze, bez względu na cenę zaopatruje się zaledwie 4,6%. Na mięso po cenach wolnorynkowych stać 1/3 respondentów (32,2%), ale tylko od czasu do czasu (62,6%) lub zupełnie wyjątkowo, na specjalne okazje (24,6%). Regularnie dokupuje mięso na wolnym rynku 4,1% badanych osób. Chęć zaoszczędzenia pieniędzy okazała się też istotnym powodem rezygnacji z palenia papierosów.

Równie dokuczliwy jak brak pieniędzy jest dla większości ludzi (63,6%) niedobór podstawowych artykułów. Dolegliwość złego rynku w ciągu ostatnich trzech lat znacznie wzrosła (tab.9). Obecnie chodzenie do sklepów bez specjalnego zamiaru kupienia czegoś, a jedynie w poszukiwaniu okazji jest częstym zwyczajem 38,4% respondentów. Zwyczaj kupowania na zapas bez odczuwanej w danej chwili potrzeby upowszechniają wzrastające, zdaniem 61,6% badanych, kłopoty związane z codziennymi zakupami oraz wysoka inflacja. Z bieżących dochodów, w opinii 86,5% ankietowanych, można kupić znacznie mniej niż przed rokiem. Prawie wszyscy (95,9%) twierdzą, że wzrost dochodów nie pokrywa podwyżek cen.

Tabela 9

w procentach

Odczuwane dolegliwości	Respondenci według terminów badań		
	XI '88	XI '87	XII '86
Brak:			
- towarów i pieniędzy	63,6	55,7	50,1
- bardziej pieniędzy niż towarów	16,5	26,1	34,6
- bardziej towarów niż pieniędzy	16,9	15,3	14,1
Brak dolegliwości	1,8	2,1	2,2
Uwaga - Bez odpowiedzi "nie wiem" i "trudno powiedzieć".			

Przy istniejących problemach finansowych, uciążliwości warunków życia i braku czasu takie przyjemności, jak pójście do teatru, kina, czy z rodziną do restauracji praktycznie nie towarzyszą codziennemu życiu Polaków.

Trudne warunki życia i poczucie braku szans życiowych powodują, że wielu za prawdziwe uznało twierdzenie, że "tylko głupi i niezaradni nie myślą o wyjeździe z kraju" (32,8%) oraz że "ci, którym udało się wyjechać na Zachód, to szczęściarze" (41,3%). Mimo to uczucie dumy z powodu tego, że jest się Polakiem (Polką), odczuwało w mijającym roku 41,9% respondentów (w tym 15,2% bardzo często).

3. Obawy, nadzieje, oczekiwania u progu 1989 roku

Najważniejsze obawy, które odczuwają ludzie myśląc o przyszłym roku, dotyczą problemów bytowych: inflacja, wzrost cen, spadek poziomu życia oraz kłopoty rynkowe. Drugim ważnym powodem do obaw jest możliwość zaostrzenia się sytuacji politycznej w kraju oraz nowej fali strajków i niepokoїв w społeczeństwie. Spośród ogółu badanych 30,2% sądzi, że w przyszłym roku stan napięcia społecznego utrzyma się na takim samym poziomie. Wprawdzie częściej niż rok temu przewidywane jest zmniejszenie się w przyszłym roku napięcia (17,8 wobec 6,8%), rzadziej zaś jego nasilenie (30,2 wobec 44,5%), jednak ciągle utrzymuje się duża niepewność co do rozwoju sytuacji (19,8 wobec 22,0%).

Wokół spraw zdrowia oraz warunków materialnych i możliwości zaspokojenia potrzeb koncentrują się też oczekiwania kierowane pod adresem zakładu pracy. W wymiarze spraw kraju najczęściej oczekuje się spokoju oraz porozumienia narodowego, a następnie uzdrowienie gospodarki i wyjścia z kryzysu. Są to niejako środki do osiągnięcia bardzo upragnionej poprawy poziomu i warunków życia, w tym zwłaszcza zaopatrzenia rynku.

Generalnie podwyższenia materialnego poziomu życia ludzi w Polsce spodziewa się w nadchodzącym roku dwa razy więcej osób niż rok temu, pogorszenia zaś - prawie o połowę mniej (tab.10).

Tabela 10

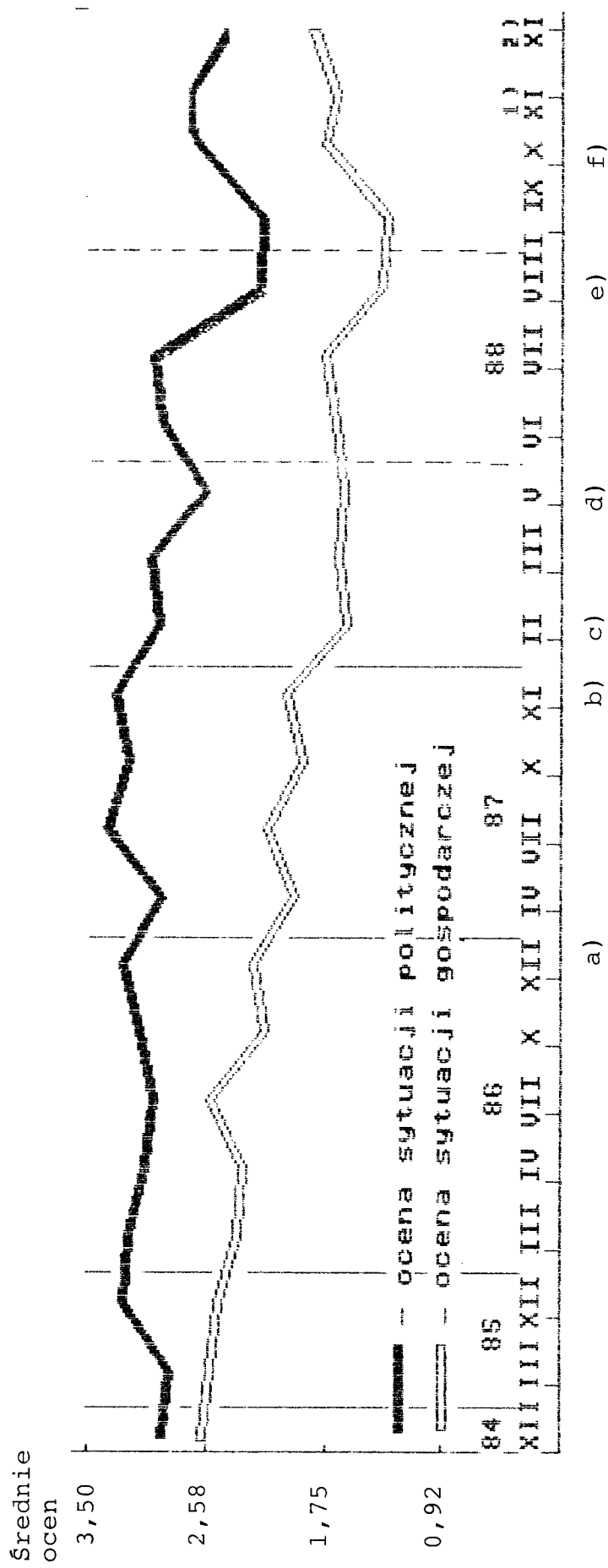
w procentach

Prognozy materialnych warunków życia	Respondenci według terminów badań	
	XI '88	XI '87
Poprawa	14,1	5,5
Stagnacja	35,7	13,9
Pogorszenie	41,8	74,4
Brak zdania	8,4	6,2

W drugiej połowie br. wyraźnie też wzrósł odsetek patrzących na przyszłość kraju z nadzieją (20,8 wobec 12,8% w maju). Dominuje jednak ciągle mieszanka uczuć nadziei i obawy (49,7%). Wątpliwości i obawy dotyczą przede wszystkim szans na rzeczywiste zmiany w systemie władzy, prowadzące do demokratyzacji życia społecznego i poprawy gospodarki. Widoczne są one w odpowiedziach na pytanie zamykające tegoroczny sondaż "Jak minął rok 1988?". Zapytaliśmy respondentów, czego życzyliby premierowi Rakowskiemu z okazji Nowego Roku. Na drugim miejscu, po ogólnych życzeniach wszystkiego najlepszego, sukcesów, pomyślności, aby mu się udało, powiodło (20,4% wskazań), znalazło się życzenie realizacji zapowiedzianych reform i zmian, dotrzymania danego słowa (16,4%), a następnie - wytrwałości i konsekwencji (12,7%). A oto niektóre z życzeń: *Aby nie był gołosłowny, jak wszyscy dotychczasowi premierzy ; Żeby nie postępował tak, jak jego poprzednicy. Żeby słowa, które wypowiada, nie były rzucone na wiatr. Żeby rozpędził złych doradców i wyprowadził kraj z dna; Wypełnienia obietnic złożonych przy podejmowaniu rządów; Aby dotrzymał danego nam słowa; Aby zrealizował to, co deklaruje wobec społeczeństwa, chociaż w to nie wierzę; By nie ustąpił nawet pół kroku do tyłu; Śmiałych, odważnych decyzji. Konsekwencji i odwagi w odkrywaniu tego, czego nie wolno było do tej pory odkrywać; Zdobycia zaufania ludzi; Dać ludziom współzadzić. Z dołu widać lepiej błędy; Aby nawiązał autentyczny dialog z opozycją; Dogadania się ze wszystkimi siłami w Polsce, żeby ludzie nie strajkowali; Aby sprawił, by w Polsce było lepiej. Żeby ludzie żyli spokojniej i nie bali się, co będzie za parę dni.*

Rys. 1. OCENA SYTUACJI POLITYCZNEJ I GOSPODARCZEJ KRAJU W SONDAŻACH CBOS (1984-1988)

na skali pięciopunktowej: 1 - zdecydowanie zła, 2 - raczej zła, 3 - ani dobra ani zła, 4 - raczej dobra, 5 - zdecydowanie dobra

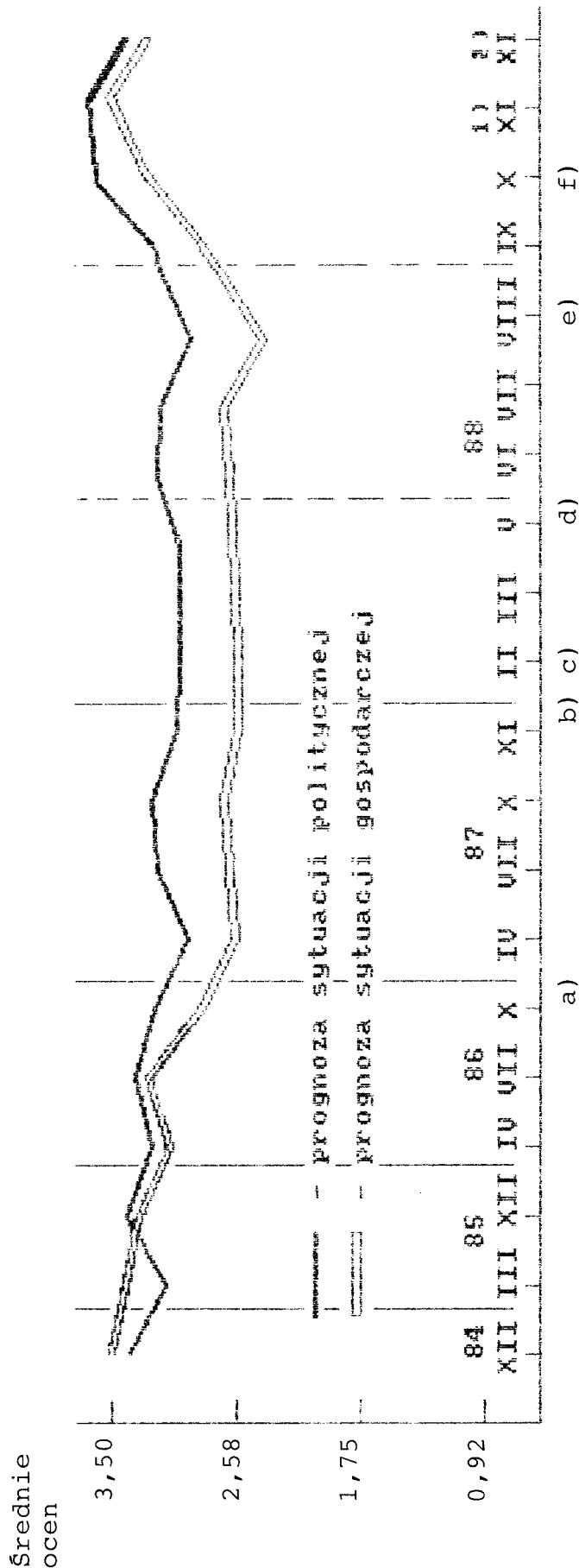
- a) Podwyżki cen na początku 1987 r.; b) Referendum; c) Podwyżki cen na początku 1988 r.;
 d) Pierwsza fala strajków 1988 r.; e) Druga fala strajków; f) Powołanie nowego rządu.

1) pomiar w dniach 9-13 listopada

2) pomiar w dniach 25-28 listopada

Rys. 2. PRZEWIDYWANY PRZEZ RESPONDENTÓW CBOS ROZWÓJ SYTUACJI POLITYCZNEJ I GOSPODARCZEJ KRAJU

W CIĄGU NAJBLIŻSZYCH DWÓCH LAT (w sondażach 1984-1988) na skali pięciopunktowej: 1 - sytuacja będzie zdecydowanie zła, 2 - raczej zła, 3 - ani dobra, ani zła, 4 - raczej dobra, 5 - zdecydowanie dobra

a) Podwyżki cen na początku 1987 r.; b) Referendum; c) Podwyżki cen na początku 1988 r.;

d) Pierwsza fala strajków 1988 r.; e) Druga fala strajków; f) Powołanie nowego rządu

1) pomiar w dniach 9-13 listopada

2) pomiar w dniach 25-28 listopada

Rys. 3. OCENA WŁASNEJ SYTUACJI MATERIALNEJ RESPONDENTÓW SONDAŻY CBOS (1985-1988)
 na skali pięciopunktowej: 1 - bardzo zła i zła, 2 - raczej zła, 3 - średnia,
 4 - dość dobra, 5 - bardzo dobra

